

Яна Запольська
студентка 4 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
Імені Івана Франка
науковий керівник: д. і. н., проф. І. І. Ярмошик

Історична основа роману Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем»

«Вогнем і мечем» – роман видатного польського письменника Генріка Сенкевича (1846-1916). У ньому відтворено складні польсько-українські взаємини часів Хмельниччини. Мета статті – дати характеристику твору з історичної точки зору та дійти висновку чому роман зустрів гостру критику в українському суспільстві.

Публікація роману відбувалася у складні для Польщі часи бездержавності та роздробленості. Можливо, тому він був сприйнятий основною масою поляків на хвилі шовіністичної ненависті до українського козацтва, як до основного, на їхній погляд, чинника падіння Речі Посполитої, її знесилення, після якого вже не міг здійснитися задум «Великої Польщі від моря до моря», та й взагалі, Польща вже не могла предстати перед світом як могутня наддержава, якою вона на початку XVII ст. справді була. Роман «Вогнем і мечем» спричинив різкий спалах польського націонал-шовінізму, запалюючи шляхту на боротьбу за відродження Польщі [2, с. 13].

Природно, що тогочасна українська критика сприйняла появу цього роману з обуренням. Одним із перших рішуче виступив проти викривлення Сенкевичем історичної правди та нагнітання ворожнечі між двома народами український науковець і публіцист Володимир Антонович, що засвідчено його статтею «Польско-русские отношения XVII в. в современной польской призме», опублікованій у п'ятому журналі «Киевской старины» за 1885 рік. Таку ж позицію зайняв письменник О. Маковей, публіцист І. Мовицький та інші. Досить критично поставився до історичної правдивості цього твору і відомий польський письменник Б. Прус, якого підтримали кілька інших діячів культури, зокрема, П. Хмельовський. Проте найчіткішу і обдумливішу позицію зайняв польський історик Ольгерд Гурко, який, по-перше, закликав не перебільшувати значення цього твору у визначенні суті польсько-українських національних взаємин, а по-друге, пояснював, що, працюючи над романом, Г. Сенкевич виходив не зі свого власного упередженого ставлення до українців та козацтва, а з недостовірних фактів, якими наповнювали вітчизняну історію давні хроністи та сучасні дослідники. Як би там не було, а пристрасті навколо прочитання цього твору поляками й українцями, витлумачення його задуму, ідеї та долі історизму час від часу спалахують і в наші дні [1].

Та попри критику таких поважних осіб, роман Г. Сенкевича і надалі залишався найпопулярнішим твором серед широкого кола польських читачів. Щоби примирити польський читацький загал та українську спільноту, 1934 р. Ольгерд Гурко, єврей-викладач із Золочева, учень відомого польського

історика Людвіка Кубалі видає працю «Вогнем і мечем» та історична дійсність». Він ставить питання: хто ж винен у тому, що таким непривабливим постає образ українця зі сторінок роману Г. Сенкевича? І тут же дає відповідь: хто завгодно — тільки не автор «Вогнем і мечем». Так, у романі є неточності, але письменник не мав жодних упереджень щодо України та українців. А причина неточностей полягає в тому, що Сенкевич використав тенденційні праці історика Л. Кубалі, які грішать багатьма перекрученнями історичних фактів [3, с. 141].

Своїх героїв, як вигаданих, так і історичних, письменник формує за традиційними зразками: видатний достойник, захисник батьківщини (Вишневецький), король, який уособлює велич держави (ідеалізований Ян Казимир), та лицарі «на варті Речі Посполитої»: Скшетуський, Володийовський, Підбип'ятка тощо. Ці герої були змодельовані згідно з епічними стереотипами та, водночас, настільки наочно й дотикально, що читач із легкістю ідентифікує себе з цими носіями універсальної ідеї роману — «польськості» та польської ідентичності [4, с. 24]. Національну свідомість тогочасних поляків, розділених кордонами різних держав, об'єднували чинники, почерпнуті із лицарсько-шляхетської етики: обов'язок боротьби за волю та цілісність батьківщини, захист прав шляхетського стану, вірність правомочному володареві та релігійність [3, с. 139].

Козацько-селянська маса окраїнних земель Речі Посполитої зображена у романі як темне і крвожерливе збіговисько, а от для представників тієї станової спільноти, якою була шляхта, українність чи русинськість не є однозначно негативною рисою (напр., для Адама Киселя, Хмельницького чи того ж Яреми Вишневецького). І саме в такому ключі потрібно розуміти трактування козацької війни як громадянської (*bellumcivili*), у якій один проти одного виступили діти однієї матері (*eiusdemmatris*), тобто Речі Посполитої. І саме із сарматської точки зору Б. Хмельницький виглядає зрадником — цього шляхетського «народу» та держави, яка забезпечувала йому «золоту вольність» та певний внутрішньостановий демократизм [2, с. 12].

Однією з найцікавіших постатей у творі для нас є князь Ярема Вишневецький. У романі «Вогнем і мечем» він виростає в найбільш епічну й монументальну, навіть дещо абстрактно-тенденційну та майже символічну постать. Він уособлює ідею польської державності і непорушності влади, вірності батьківщині і її політиці XVII століття.

Історичному Вишневецькому були притаманні типові риси й вади «кресової» магнатерії: владність, егоїзм, амбітність, запальність, зухвалість і непомірна гордість, яка межує з пихою. Його твердий характер виявлявся не тільки в жорстокому придушенні бунтівних козаків, «залізний князь» міг збройно нав'язати свою волю сейму (у справі про Гадяч), змушував рахуватися з собою гетьманів і короля. Але Сенкевич намагався показати, як задля блага батьківщини, перед лицем загрози від «внутрішнього» ворога Ярема стримує свій егоїзм і амбіції, так що навіть жорстокість «виправдовується» вищою метою [1].

Отже, роман «Вогнем і мечем» становить значний інтерес для українського читача перш за все тому, що «історичним тлом» для розвитку любовної інтриги слугують події на Україні XVII століття – Визвольна війна Богдана Хмельницького – яку в польській історіографії звикли називати «козацькими війнами». Навіть В. Антонович визнавав, що «автор доволі ретельно вивчив зображувану епоху; великих фактичних помилок та неточностей він уникнув». З українським істориком у цьому плані досить солідарними є історики польські. Однак у художньому світі роману до історичного часопростору вписаний часопростір міфічний. На міфічному рівні роману об'єктивний історичний час перетворюється на апокаліптичні часи. У просторі географічному події відбуваються на порубіжжі Речі Посполитої, а у просторі міфічному – на краю землі, точніше світу людей. Бастіоном цивілізації на помезів'ї з пеклом дикості є «лубенська держава», у якій «справжнє життя розквітло тільки під залізною рукою князя Яреми» [4, с. 89].

По інший бік від цієї уявної межі світів стоїть військо Хмельницького з його ірраціонально-жорстокою поведінкою, яку оповідач пояснює «спрагою крові та вбивств», «звірячою природою» народу. На сторінках роману козаки, пливучи за стихією терору, винищують невинних і беззбройних усіма видами смертей, «допускаються найдикішої жорстокості», упиваються кров'ю та вбивствами. І якщо на історичному рівні їхні ватажки, як Хмельницький, Богун, Кшечовський, належать до того ж світу людей, що й Вишневецький, міфологізація опускає їх у царство дикості.

Список використаної література:

1. Антонович В. Польско-русские соотношения XVII в. в современной польской призме (По поводу повести Г. Сенкевича «Огнем и мечем») [Електронний ресурс] / В. Антонович // Електронна бібліотека давньої української літератури «Ізборник». – Точка доступу: <http://litopys.org.ua/anton/ant05.htm>
2. Васьків М. Світло і тіні Генріка Сенкевича / М. Васьків // День. – 2012. – №229. – С. 11-15.
3. Радишевський Р. Література та історія в романі "Вогнем і мечем" Генрика Сенкевича / Р. Радишевський // Українська полоністика. – 2005. – №2. – С. 134-148.
4. Рудницький Ю. Ієремія Вишневецький: спроба реабілітації / Ю. Рудницький. – Львів, ЛА «ПІРАМІДА», 2008. – 300 с.